

## A kolozsvári nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában

Hosszabb-rövidebb ideig hét nyomdánk szolgálta munkájával II. RÁKÓCZI Ferenc szabadságharcát; Magyarországon: Debrecen, Lőcse, Nagyszombat, Bártfa, Késmárk és Zsolna, Erdélyben: Kolozsvár nyomdája. A kolozsvári tipográfiairól szólva MÁRKI Sándor, a nagy fejedelem életrajzírója, ezeket mondja: »A fölkelés kitörése előtt egy esztendővel (1702. március 20.) hunyt el Misztótfalusi Kis Miklós, minden idők legnagyobb magyar könyvnyomtatója, de kolozsvári sajtója ernyedetlenül szolgálta tovább a magyar nemzeti ügyet.«<sup>1</sup> Ha valaki e sorok olvasása után nagy várakozással veszi kezébe a kolozsvári nyomdászat FERENCZI Zoltán szerzette történetét,<sup>2</sup> csalódva állapítja meg: történeti részében szó sem esik a kuruckorról, a nyomda termékeiről készült összeállításban pedig csak egyetlen olyan könyvcímet talál, amely a RÁKÓCZI-korra utal, LISCHOVINI Andrásnak a fejedelem bejövételére készült latin üdvözlő versét, a *Laetitia Transilvaniae*-t. Mi tehát a történeti igazság MÁRKI tetszetős állítása mögött? Egy adatok alátámasztása nélkül leírt henye mondat-e csupán, amit bátran törülhetünk a kuruc-nyomdászat történetéből, vagy mégis összeszedhetőek olyan adatok, amelyek arról tesznek bizonyosságot, hogy — ha nem is ernyedetlenül — de alkalmilag dolgozott a kurucok számára? — erre a kérdésre szeretnénk feleletet adni most, mikor beszámolunk a RÁKÓCZI-kor nyomdászat-történetének alig ismert kolozsvári fejezetéről.

Mikor a kurucor nyomdászatáról és nyomdatermékeiről képet akarunk alkotni magunknak, figyelmünk elsősorban a felkelés hivatalos és félhivatalos jellegű nyomtatványaira irányul. A régi magyar anyag e megbecsült, s olykor unikumok gyanánt kezelt darabjai még nincsenek összegyűjtve, s nagy kárát vallja a történetírás is, hogy e változatos tartalmú forrásanyag (protekciónális levelek, manifesztumok, pátensek, országgyűlési artikulások, béketárgyalások aktái, katonai regulamentumok, edictumok, katonák számára készült imádságok) levéltárak mélyén és könyvtári kolligátumokban szunnyad, s bár HUBAY Ilona munkája<sup>3</sup> jelentős részüket felsorolja, még messze vagyunk a bibliográfiai teljességtől, s még kísérlet sem történt arra, hogy tisztázzuk létrejöttük és kibocsátásuk történeti körülményeit, s megállapítsuk, hol és hány példányban láttak napvilágot? Közvéleményformáló hatásuknak le-

<sup>1</sup> *II. Rákóczi Ferencz*. II. kötet. 1707—1708. Budapest, 1909. 321. (Magyar Történeti Életrajzok.)

<sup>2</sup> *A kolozsvári nyomdászat története*. Kolozsvár, 1896. 74—75.

<sup>3</sup> *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban. 1480—1718*. Budapest, 1948. (Az Országos Széchényi-Könyvtár Kiadványai. XXVIII.)

mérése is érdemes feladat; a kor lelkét idézzük vissza, mikor megállapítjuk, miként fogadták azok, akikhez intézve voltak: a vármegyék közönsége és a katonaság, a hazai és a külföldi közvélemény. Nyomdak szerint való osztályozásuk nem könnyű munka, ritka esetben találunk rajtuk nyomdajelzést, a megjelenés helyét és idejét magukról a nyomtatványokról eldönteni nem igen lehet, s tipográfiájuk is csak bizonytalan hozzátetésre nyújt lehetőséget nyomtatóműhelyükről. Ezért nagy fontosságúak a reájuk vonatkozó levéltári adatok; a felvetődő kérdéseket nem is lehet más módon tisztázni, csak levéltári adatok gondos gyűjtögetése során. E munka folyamán — amint ez dolgozatunkból is ki fog tűnni, — a kor irodalomtörténeti értékű termékeire és kiadványaira nézve is lelhetünk döntő fontosságú dokumentumokat.

Időben könnyen elhatárolhatjuk a kutatást. A felkelés nyolc esztendeje alatt Kolozsvár két ízben volt tartósan kuruc kézen: először 1704. október 28-tól 1705. november 14-ig, másodízben 1707. február 24-től október 26-ig. Kuruc nyomtatványok csak e két rövid időközben készülhettek Kolozsvárott. Maga RÁKÓCZI csak egy alkalommal fordult meg Erdélyben, 1707 tavaszán, mikor a marosvásárhelyi országgyűlésen beiktatták fejedelmi méltóságába; helyette plenipotenciárius generálisai intézkedtek: 1704—1705-ben gróf FORGÁCH Simon, 1706—1707-ben gróf PEKRY Lőrinc.<sup>4</sup> Mivel a kolozsvári nyomda kuruc vonatkozású termése csak közvetve kapcsolódik a fejedelem személyéhez, akkor járunk el helyesen, ha generálisainak személye köré csoportosítjuk az anyagot. A szabadságharc idejében csak egy nyomda működik a városban, a MISZTÓTFALUSI KIS Miklós hagyatékából származó református tipográfia. MISZTÓTFALUSI famulusa, TELEGDÍ PAP Sámuel bérlí az egyháztól. A kurucok, ha nyomtatni akartak valamit, egész Erdélyben csak őhozzá fordulhattak.

## I.

a) A RÁKÓCZI-kor gazdag és változatos irodalmi életének talán az volt a legnagyobb eseménye, hogy gróf FORGÁCH Simon, II. RÁKÓCZI Ferenc erdélyi vezénylő generálisa, 1705-ben nyomtatásban közzétette gróf ZRÍNYI Miklós *Török áfium* címen emlegetett nagyszerű prózai munkáját, a *Ne bántsd a magyart!*<sup>5</sup> A mű sója és kovásza lett a kuruc szabadságharcnak.

Az a férfiú, kinek a mű első kiadását köszönhetjük, igen érdekes alakja a kornak, nem annyira közéleti vagy katonai tevékenységénél fogva, mint inkább a kuruc-gondolathoz való viszonyát tekintve. Nagy meglepetés volt idehaza is, Bécsben is, mikor császári tábornok letére, a kurucokkal való sűrű csatározás után, váratlanul átment RÁKÓCZI táborába. Titkot sejtettek pálfordulása mögött. A titokra teljesen csak a felkelés bukása után derült világosság, a bujdosásban vallotta meg a fejedelemnek, hogy JÓZSEF, az ifjabb király küldötte át a felkelő magyarok megnyerésére. »Ha idején felfedi titkát — írja RÁKÓCZI erről a beszélgetésről — mind bennem, mind a nemzetben meg lett volna a hajlandóság a terv megvalósítására.« Miért hallgatott fontos küldetéséről? Kortársai bőbeszédű embernek ismerték, ha ivott, nem tudott titkot tartani. Nem sokáig szolgálta a kurucokat, egy súlyos következmények-

<sup>4</sup> Kolozsvár II. RÁKÓCZI Ferenc-korabeli történetét l. JAKAB Elek: *Kolozsvár története*. 3. köt. Budapest, 1888. — Az egykori naplók közül VIZAKNAI BRICCIUS GYÖRGY naplóját (*Történeti emlékek a magyar nép községi és magánéletéből*. 2. köt. Pest, 1860.) és CSEREI Mihály históriájá-t. (Újabb Nemzeti Könyvtár. I. Pest, 1852.)

<sup>5</sup> RMK. I. 1710.

kel járó mulasztása miatt RÁKÓCZI elfogatta, s csak a felkelés vége felé bocsátotta szabadon. Sorsa megint csodálkozást keltett: nem élhetett a szatmári béke nyújtotta kibocsátással, követte RÁKÓCZIT a számkivetésbe. A kegyelemből való kirekesztése, utána két évtizedes bujdosása, majdnem olyan titokzatos, mint rejtélyes hallgatása.<sup>6</sup>

Ez a különös ember akkor is jó magyar érzésű ember volt, mikor tábornokaként a császárt szolgálta. Nehézkés, alig olvasható betűivel lemásolta ZRÍNYI Török *áfiumát*, beköttette szép aranynyomású bőrkötésbe és táborozásai során mindig magával hordta.<sup>7</sup> Tarsolyában ezzel a könyvvel, elméjében azzal a gondolattal, hogy már van »kinek dedicalni ezen vitézségre való jó tanácsú munkát«, állott át RÁKÓCZI oldalára. Leírta a *Vitéz hadnagy* című ZRÍNYI-traktátust is, s eszménye az a reguláris magyar hadsereg lett, melyről a török harcok szünetében csáktornyai meditációi során ZRÍNYI álmodott. A kurucok között a regularitást akarta megvalósítani, néphadseregből modern sorkatonaságot. Az irodalmi mű embert és sorsot formáló hatásának, a könyv és olvasója bensőséges kapcsolatának alig van szebb példája irodalmunkban. A német szolgálatban álló császári tábornokot magyar írás tartja meg magyar embernek, részben ennek sugallatára vállalja a magyar ügy szolgálatát. Mikor kedves könyvét II. RÁKÓCZI Ferencnek ajánlva a világ elé bocsátotta, ez a cselekedete személyes vallomástétel volt; szemérmes, de büszke vallomás magyarságáról és RÁKÓCZIHoz való hűségéről.

Lelkes és tiszta látású ZRÍNYI-tanítvány volt, mesterének zsenialitása nélkül, s híján józanságának is. Hangja ZRÍNYI pátosztát juttatja eszünkbe: »Nincsen haszna a Policiáskodásnak, hanem aut Libertas aut Mors. Az ki igaz magyar akar lenni, a' sok consequentiát vesse ki a fejéből, az Isten sok veszedelmekben megh tartotta szeginy Országunkat számunkra, most is él az Magyarok Istene, az ki Scythiából szarvas után ki hozott bennünket, Apostol nélkül keresztínnyé tött, az Koronát Nemzetünknek parancsolta adni, nem szánta azt az Isten Német Uramnak, hogy eő Isten munkáját maga erejében fel fuvalkodó dühöttségével el roncsa, semmi kétségünk az Nagy Ur Istenben, igaz ügyünk vagyon.«<sup>8</sup> Erkölcse és cselekedetei meg sem közelítették ZRÍNYI méreteit, az *Áfium* kiadásával mégis megörökítette vele való lelki rokonságát.

Vajon hol nyomatta ki? Három feltevés merült fel eddig:

<sup>6</sup> Életrajza megtalálható BARTFAI SZABÓ László: *A Hunt-Pázmán nemzetségbeli Forgách-család története* című művében. (Esztergom, 1910.) — Írói méltatása: THALY Kálmán: *Ghymesí gróf Forgách Simon mint író*. (Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Budapest, 1885. 211—268.)

<sup>7</sup> E kéziratról THALY a következőket írja: »Zrínyi munkájának Forgách Simon tulajdon kezével írott és sajátját képzett régibb példánya a napjainkig épségben fennmaradt, eredeti, aranyozott bőrkötésben, a gróf unokájánál: az 1849-iki vértanú b. Jeszenák János özvegye, született gr. Forgách Aloyzánál Pozsonyban, ki e becses ereklyét méltó kegyelettel őrzi. Nem volna érdek nélküli ezt, mint Zrínyi tárgyalt munkájának legrégebb példányát, a nyomtatott kiadással gondosan összehasonlítani, s a netalán felmerülő hézagokat vagy eltéréseket belőle kipótolni«. ZRÍNYI prózai munkáinak kiadói: RÓNAI HORVÁTH Jenő (*Gróf Zrínyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái*. Budapest, 1891.) és MARKÓ Árpád (*Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái*. Budapest, 1939.) nem keresték az *Áfium* e fontos kéziratát.

<sup>8</sup> Idézet KLOBUSICZKY Ferencnek írt leveléből: Enyiczke, 1704. szeptember 5. (Országos Levéltár. Rákóczi—Aspremont lt. Elenchus szerinti iratok. Fasc. 24.)

1. Nagyszombatban. Ez SÁNDOR István vélekedése a *Magyar Könyvesház*-ban.<sup>9</sup> El sem lehet gondolni, mire alapította.

2. Medgyesen. THALY vetette fel: »Midőn 1705. júniusában, mint erdélyi főtábornok — Forgách — Medgyes várát és városát a németektől hosszas, kemény ostrom után bevette, az ott talált száz nyomdában nyomatta ki Zrínyi munkáját.«<sup>10</sup> Szerette a romantikus ízű magyarázatokat, mennyire tetszetős ez is: véres ostrommal megvett, kuruc uralom alatt nyögő német városban egy kuruc tábornok ZRÍNYI munkájának kiadásával is növeli a ZRÍNYI-vért hordozó fejedelem dicsőségét!

3. Bártfán. Ez is THALYtól származik. Medgyest alig hogy felvetette, máris óvatosan, zárójelben odairta szép hangulatos feltevéséhez: »vagy Bártfán?« A bártfai feltevést megerősítette a *Magyar Könyvszemle* névtelen bibliográfusa is, aki adalékokat gyűjtve SZABÓ Károly *Régi Magyar Könyvtár*-ához, úgy írta le újból az *Áfium* 1705-ös kiadását, mintha bártfai impreszszummal ellátott példányára akadt volna a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.<sup>11</sup> Kétségtelen, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Mil. 316. i. jelzésű példánya tévesztette meg, melyre egy régi kéz, nyomtatott betűket utánóztatva, Bártfát írta a megjelenés helyéül. SZÉCHY Károly ZRÍNYI életrajzában hasonmásban látható az *Áfium* e példányának címlapja.<sup>12</sup>

E három feltevés közül az utolsó vált általánossá. MARKÓ Árpád a ZRÍNYI-kiadásokról szóló beszámolójában minden kétely nélkül írja: »Végre megszülethetett, mint 'editio princeps', 1705-ben Bártfán az *Áfium* első nyomtatott kiadása.«<sup>13</sup> Pedig ez semmivel sem indokoltabb, mint akár Debrecen vagy Lőcsét venni fel a megjelenés helye gyanánt, s ezért szükséges újból felvetnünk a kérdést: hol is látott hát napvilágot?

FORGÁCH Simon fennmaradt leveleiben kerestünk rá választ. Mivel FORGÁCH az *Áfium*-ot RÁKÓCZINAK ajánlotta, s szép, lendületes ajánlással is ellátta, hogy a fejedelem »híre-neve annyival inkább terjedhessen e széles világon«,<sup>14</sup> bizonyára tájékoztatta szándékáról, s beszámolt néki a könyv elkészültéről is. Valóban 1705. március 24-én Segesvárott kelt levelében<sup>15</sup> ezeket a sorokat találjuk: »Ime az melly opusról emlékeztem más levelemben, elkészülvén ezen edgy, kívántam Nagyságodnak udvarlanom azzal is. Hogy olly illetlen fedélben involváltatot, arrul Nagyságodat aláztatosan követem, tudom Nagyságod nem kívül, de belől fogja méltóztatni vizsgálni.«

FORGÁCH e soraiban kétségtelenül Kolozsvárott megjelent könyvről van szó. A generális 1705. január 22-én vonult be a városba »nagy pompáson

<sup>9</sup> *Magyar Könyvesház, avagy a magyar könyveknek kinyomtatások ideje szerént való rövid említésök.* Győr, 1802. Az *Áfium*ot így említi: 1705. Nagyszombat. Symbolum Illust. D. Comitibus Nicolai Zrinyi: Nemo impune lacessit. 12. Ir. G. Zrinyi Miklós, kiadá Gr. Forgács Simon Kurutz Ezeredes, 's Rákóczi Ferentznek ajánlotta. (A' hadi Fenyitéknek helyre hozásáról 's az Országnak az Ellenségtől való felszabadításáról.)

<sup>10</sup> *Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból.* Budapest, 1885. 217—218.

<sup>11</sup> *Adalékok Szabó Károly »Régi magyar könyvtárához« a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárából.* Magyar Könyvszemle, 1879.34. V. ö. SZABÓ Károly: *Észrevételek a »Régi Magyar Könyvtár«-amhoz közzét adalékokra.* (Uo. 129.)

<sup>12</sup> *Gróf Zrínyi Miklós. 1620—1664.* IV. (Budapest, 1900.) 129. (Magyar Történeti Életrajzok.)

<sup>13</sup> *Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái.* Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta MARKÓ Árpád. Budapest, 1939. 44. (A Magyar Szemle Klasszikusai.)

<sup>14</sup> A korábbi kiadások FORGÁCH ajánlását elhagyták. Elsőnek THALY közölte FORGÁCH-tanulmányában.

<sup>15</sup> Országos Levéltár. Rákóczi-szabadságharc levéltára: II. 2 e/A.

és szer felett való kevélyen, úgy annyira, hogy az felséges fejedelem is nagyobb pompát nem tehetett volna», s egy február 27-én kelt levélben azt olvassuk, hogy »mindeddig Kolosvárt vendégeskedett Forgách uram«, e napon indult Segesvárra. Május 28-án fogott Medgyes ostromához, s a június 20-át követő napokban már fel is adták néki a várat.<sup>16</sup>

Hogy a szóbanforgó opus nem lehet más, mint ZRÍNYI *Áfium*-a, erre nézve tipográfiai bizonyítékokat szolgáltat a könyv kiállítása, nem nehéz felismerni MISZTÓTFALUSI Kis Miklós betűit.<sup>17</sup> Sietve készült, nem volt idő arra, hogy kiadója szép barokk ízlésű címlapot készíttessen hozzá, ezért jelent meg »olly illetlen fedélben«. Az *Áfium*-ot küldi tehát, nyomdából kikerült első példányát, FORGÁCH a fejedelemnek. Leveléből az is kitűnik, hogy nem meglepetésnek szánta, már egy előző levelében, — mely elveszett, vagy lappang valahol, — közölte szándékát RÁKÓCZIVAL.

Szakítanunk kell hát az eddig felmerült feltevésekkel, az *Áfium* első kiadása a kolozsvári nyomda terméke. Miért is nyomatta volna FORGÁCH Nagyszombatban vagy Bártfán, mikor keze ügyében volt a kolozsvári nyomda, s még ha feltesszük is, hogy egy százsz nyomdában ilyen tetszetős kiállítású magyar könyv készülhetett volna, akkor sem valószínű, hogy német nyomdához fordult, — ilyen ellenvetések már FORGÁCH idézett levelének feltalálása előtt is támadtak bennünk, s most örömmel iktatjuk az Erdélyre oly nagy reménykedéssel tekintő *Zrínyi* munkáját a kolozsvári könyvek sorába.

b) A ZRÍNYI-könyvvel együtt FORGÁCH egy imádsággal is kedveskedett RÁKÓCZINAK: »A mellett ezen imádsággal is kívántam alázatosan udvarlanom.«

A RÁKÓCZI-kornak gazdag imádságirodalma van, de a nyomtatásban megjelent imádságok közül is elkallódott vagy lappang néhány. Több kiadásban ismeretes a »Rákóczi imádsága, mellyel az ő Urának Istenének orczáját minden napon engesztelni szokta«, s »nyomtatás által közönséggé tétetett a végre, hogy a Birodalma alatt levő Vitézlő Magyar Nép is az ő Kegyelmes jó Urát s Fejedelmét a buzgó imádkozásban követni megtanulja.«<sup>18</sup> Ez volt a kuruc vitézek hivatalos imája, s bár RÁKÓCZI hadserege többségében protestáns volt, katolikus és református katonái egyaránt imádkozhatták, mert szerzője, a buzgó katolikus fejedelem, gondosan vigyázott arra, hogy senki meg ne botránkozzék benne. E híres felekezeti közti imádság méltán kelthette

<sup>16</sup> 1705 első felének erdélyi eseményeire jó forrás: *Második Teleki Mihály életéről való maga írásai ab anno 1703. usque ad annum 1720.* (THALY igazításaival és jegyzeteivel ellátott modern másolata megvan a Magyar Tudományos Akadémia történettudományi bizottsága másolatgyűjteményében.) — FORGÁCH kolozsvári vendégeskedéséről I. EÖRVÖS Miklós levelét br. KÁROLYI Sándornénak, Károly, 1705. február 27. (*A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára*. V. 168.) — Medgyes június 26-án már kétség-telenül FORGÁCH kezén volt, mert JÁNOKY Zsigmond 1705. június 26-án Jászberényből RADVÁNSZKY Jánosnak írt levelében ez áll: »Forgách Uram Medgyest meg vette, fegyverén kívül dobját, zászlóját ott hatta a' Német, s már közülök száz is ide álot«. (THALY Kálmán *Kurucokori Okmánygyűjteménye*, IV. 373. Az Országos Széchényi Könyvtár kéz-irattárában: Fol. Hung. 1389.)

<sup>17</sup> MISZTÓTFALUSI betűire nézve I. SZENTKUTY Pál: *M. Tótfalusi Kis Miklós amsterdami betűmintalapja*. Budapest, 1943. (Különlenyomat a »Magyar Könyvszemle« 1942. évi IV. füzetéből.)

<sup>18</sup> 1703-as debreceni kiadását (RMK. I. 1667.) újból kiadta THALY a *Rákóczi-Tár* I. kötetében (Pest, 1866.) XXIII—XXIV. — ARANY János is közölte a *Nép Barátja* 1849. április 20-án megjelent 14. számában.

fel a magyar ügyben közvetítő protestánsok figyelmét: latin fordítását WHITWORT bécsi angol megbízott eljuttatta Angliába is.<sup>19</sup>

A *Rákóczi imádsága* mellett a forrásokban szó van egy *Rákócziért való imádságról* is, amely szintén a katonaság számára készült fohászkodás lehetett: DÁDÁN János zsolnai tipográfus mindjárt a felkelés kezdetén, 1703-ban ki-nyomatott latin és tót nyelven egy RÁKÓCZI boldogulásáért mondandó imádságot, nyilván evangélikus vallású kurucok használatára,<sup>20</sup> valószínűleg volt katolikus változata is, mert BERCSÉNYI 1704 nyarán azt kívánta a nagy-szombati jezsuitáktól, hogy a RÁKÓCZIÉRT elrendelt imádságot nyomassák ki.<sup>21</sup> Egyik sem maradt fenn napjainkra, még kéziratban sem. Még sincs okunk kételkedni ezeknek az adatoknak a hitelességében, hiszen sokáig úgy véltük, hogy utolsó példányig elveszett RÁDAY Pál *Lelki Hódolás*-ának 1710-es kassai kiadása,<sup>22</sup> s csak egy példányban maradt meg a reformátusok 1705-ben — bizonyára nagy példányszámban — kibocsátott *Bőjti Imádság*-a,<sup>23</sup> hogy azután szinte szemünk láttára kallódjék el.

A FORGÁCH említette imádság szintén ismeretlen a magyar bibliográfiá-ban, pedig — a szövegből következtetve — ez is nyomtatott ima volt, s ez is RÁKÓCZIÉRT való könyörgés. Alighanem FORGÁCH szerzeménye. A gene-rális jeles imádságszerző volt, s áhítatoskönyve, a *Gyűlzhetetlen és Minden Testi és Lelki Ellenséget meggyűző Fegyver* kegyességi irodalmunk értékes terméke.<sup>24</sup> Kolozsvári imádsága, bár református nyomdában készült, minden bizonnyal a katolikus kegyesség jegyeit hordozta, FORGÁCH sokkal buzgóbb katolikus volt, semhogy ezzel az imádsággal kedvezni akart volna »Kálvin János Uramnak«.<sup>25</sup>

c) FORGÁCH erdélyi tartózkodásának emléke az a protekcionális-levél is, amelyet kolozsvári nyomdában készült úrlapon 1705. július 15-én állított ki Nagybánya város oltalmára.

A protekcionális-levél a katonaság garázdálkodásának kitett falvak, városok, uradalmak és egyházközségek védelmét szolgálta. Különösen a felkelés első esztendeiben, mikor a »kurucságnak színe alatt« garáza csapatok veszélyeztették a személyi- és vagyonbiztonságot, állítottak ki sok oltalom-levelet a fejedelem és BERCSÉNYI kancelláriáján. »Mikor a' Méltóságos Fe-jedelem ő Nagysága Tokaj alatt volt, hogy a' Nagyságod jószágga kezem kö-zött meg maradhasson, a' jószágra Protectionalis levelet hozattam« — írja földesasszonyának, özv. gr. BARKÓCZY Györgyné KOHÁRY Juditnak sutori ispánja.<sup>26</sup> RÁKÓCZI és BERCSÉNYI kancelláriája nyomtatott úrlapokat

<sup>19</sup> 1704. február 6-án kelt jelentésében HEDGES miniszternek: »For the curiosity of the piece I here inclose a form of prayer which Rakotzi has order'd to be used indifferently by his adherents of all Religions«. L.: SIMONYI ERNŐ: *Angol diplomatai iratok II. Rákóczi Ferencz korára*. I. (Pest, 1871.) 125—126. Archivum Rákócianum. II. osz-tály.

<sup>20</sup> KRMAN Dániel említi DÁDÁN felett mondott gyászbeszédében: RMK. II.: 2224.

<sup>21</sup> *Liber consultationum, 1704—1773*. 2—3. (Kézirat az Országos Széchényi Könyvtár Todoroszku-gyűjteményében.)

<sup>22</sup> GORZÓ Gellért: *Rádai Ráday Pál*. Budapest, 1915. 20—23.

<sup>23</sup> *Hit által meg-tisztított szívnek Hitbeli Tsokja, Avagy Bőjti Imádság*. BALLAGI Aladár könyvtárában volt meg. (Magyar Könyvszemle, 1879. 292.)

<sup>24</sup> THALY méltatja idézett tanulmánya IV. fejezetében.

<sup>25</sup> Idézet egyik RÁKÓCZINAK írt leveléből.

<sup>26</sup> 1704-ben. A gróf KÁROLYI-nemzetség levéltárában: Kuruckori iratok. Ir-regestrata.

használt erre a célra. RÁKÓCZI már 1703. augusztus 1-én a debreceni nyomdában készült úrlapon biztosította védelméről a PINKÓCZYakat.<sup>27</sup> A fejedelem és főtábornoka nyomtatott oltalomleveleit nyilvántartja a bibliográfia, s korántsem olyan nagy ritkaságok, vagy éppen unikumok, mint azt némelyek feltételezik, levéltári kutatás során gyakran előkerülnek.<sup>28</sup> FORGÁCH generális oltalomleveleiről azonban sehol sem találunk említést, s az egyetlen ismeretes példányra Nagybánya város levéltárában akadtam rá.<sup>29</sup>

Kétségtelen, hogy a kolozsvári nyomdában készült. MISZTÓTFALUSI elegáns betűvel ékes nyomtatvány.

## II.

1705 őszén Erdély, vele együtt Kolozsvár is, kihullott RÁKÓCZI kezéből, éppen akkor, midőn már utban volt, hogy beiktassák ősei örökségébe, Erdély fejedelmi székébe, miután már 1704. július 8. óta a gyulafehérvári országgyűlés határozatából választott fejedelme volt az országnak. November 11-én Zsibónál csatát vesztett a RABUTIN erdélyi tábornagy felmentésére induló HERBEVILLE seregétől, azon a napon éppen, melyen kezdődnie kellett volna az országgyűlésnek. Kolozsvárott diadalkapuvál várták, rajta RÁKÓCZI és más fejedelmi személyek képei között FORGÁCH Simon lovasképével, de a várvavárt fejedelem helyett a németek jöttek és ötnegyed éven át kezükben tartották, s »rettenetes hallatlan kínzó executióval nyomorgatták« a várost.

Fordulat 1706 nyarán kövegett: RABUTIN július közepén egész hadseregével s maga s HERBEVILLE csapataival, kiment Erdélyből magyarországi hadjáratra, s mivel csak a várakban hagyott őrseget, a kurucok újra előzönlötték az országot. Kolozsvárhoz azonban csak 1707 februárjában érkeztek hozzá: mikor br. TIGE császári tábornok kivonta falai közül a német helyőrséget, a kurucok beszálltak a városba. Nyomdája megint dolgozhatott a felkelők számára.<sup>30</sup>

A Zsibónál megvert FORGÁCH nem került vissza Erdélybe, helyét gr. PEKRY Lőrinc foglalta el. Vele új szakasza kezdődik a kurucok erdélyi uralmának, s a kolozsvári nyomda történetének is.

a) PEKRY Lőrinc volt Erdély II. RÁKÓCZI Ferenc korabeli történetének legnagyobb hatású személyisége. Ügyes politikus: ő vitte keresztül RÁKÓCZI fejedelemmé választását és ő készítette elő a fejedelemségbe való

<sup>27</sup> Megvolt az Országos Levéltárban, a múzeumi letétben, a *Személyek szerinti iratok* között. Budapest ostroma idején elégett.

<sup>28</sup> RÁKÓCZI és BERCSÉNYI protekcionális-leveleinek leírásában figyelemmel kell lennünk arra, hogy mindegyiküknek két, egymástól eltérő szövegű (13 és 17 soros) úrlapja volt, ha a tipográfiai változatokat nem tekintjük is. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán a terjedelmesebbeket írta le (*Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I—III. kötetéhez. A Todoreszku—Horváth-Könyvtár ismeretlen régi magyar nyomtatványai*. Magyar Könyvszemle, 1930. 144.) A RÁKÓCZIÉVAL azonos példány fényképe látható *Szentés város történetében*. (Szentés, 1914. 179.) Azonos szövegű, de más sorbeosztású példány leírását közölte GULYÁS Pál a Magyar Könyvszemle 1912. évfolyamában (328. l. 15. sz.). Ugyanott közölte RÁKÓCZI (16. sz.) és BERCSÉNYI (14. sz.) rövidebb szövegű oltalomlevelének leírását is. A BERCSÉNYI-féle bővebb szövegűnek eltérő tipográfiai változatát hozza VARGA Zsigmond: *A debreceni református főiskola nagy-könyvtára* című műve (Debrecen, 1934.) II. kötetének 36. lapján.

<sup>29</sup> Levéltári jelzete: Fasc. I. 15. ddo.

<sup>30</sup> Az előadott eseményekre nézve hasznos tájékoztatást ad KÖVÁRI László: *Erdély történelme*. V. (Pest, 1863.) 71—77.

beiktatását; de ügyetlen katona: ő veszítette el 1707 őszen Erdélyt. Neve belekerült az utókor irodalmi tudatába is: férje volt a költő és műfordító PETRŐCZY Kata Szidóniának.<sup>31</sup>

Kortársai sötét színekkel jellemezték. A labanc CSEREI »hite hagyott, praedán hízott, gonosz ember«-nek írja, aki »szokás szerint hazug hírel töl-tötte el az egész országot.«<sup>32</sup> RÁKÓCZI rajza még sötétebb: »celszövő ember volt, akiben senki sem bízott, de minthogy kétszínű volt és hatalmas szónok, sok zavart okozott; személye engem nagyon zavart, zavaros, kétszínű és meggondolatlan szelleme miatt. A közvélemény állhatatlannak és zavargó-nak tartotta.«<sup>33</sup>

Erről a rosszemlékezetű emberről adjutánsa, DÁNIEL István, aki halála után leányát, Polixénát feleségül vette, azt jegyezte fel, hogy »az Isten utainak vizsgálásában igen buzgó vala.« Haláláig gyötörte »ifjúságának bűne«: »ez világi szemfényvesztő gyönyörűségei« által elvakítva és »ezen század Istenének ámitásai által félrevezetődven« megtagadta református hitét és katolikussá lett.<sup>34</sup> Konverziójának hatása alatt fordította magyarra az evangélikus PETRŐCZY Kata Szidónia 1690-ben MAYER Frigyes János apologetikus munkáját, a *Pápista vallásra hajlott lutheranusok lelkek ismeretének kinyá-t*.<sup>35</sup> Belső meggyőződése szerint egy pillanatig sem volt katolikus, csak »kalitzkában tartotta a lelkét«. Titka a fejedelmet installáló marosvásárhelyi országgyűlés alkalmával derült ki. Az ünnepi misén észrevették, hogy Debrecenben nyomtatott könyvből imádkozik. Mikor a fejedelem kérdőre vonta, »kibocsátotta lelkét a kalitzkából«, megvallotta, hogy ő »tisztá és igazhitű református.«<sup>36</sup>

Literátus ember volt. Élete utolsó idejében — 1709. március 6-án halt meg — ARNDT János *Das Wahre Cristentum*-jának magyarra fordításával foglalkozott.<sup>37</sup> Munkájával el is készült, mert 1709. február 11-én ezt írta RÁKÓCZINAK: »Az melly könyvet fordítottam és Felsőged parancsolta vala, hogy pro revisione Felsőgednek praesentállyak, most alázatosan ell küldtem.«<sup>38</sup>

<sup>31</sup> Életrajza: RÁCZ Imre: *Pekrovinai gróf Pekri Lőrinc, II. Rákóczi Ferenc fejedelem hadvezére*. Debrecen, 1929. (A Debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Történelmi Szemináriumának Közleményei. 4.) — V. ö. THALY Kálmán: *Az első magyar költőné báró Petrőczy Kata-Szidónia gróf Pekry Lőrinczné élete és versei 1658—1708*. (Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Budapest, 1885. 117—210.)

<sup>32</sup> *Históriája* 365—367., 375. lapjain.

<sup>33</sup> Idézetek II. RÁKÓCZI Ferenc *Emlékiratai* VAS István-féle fordításának (Budapest, 1948.) 72., 85., 157. és 175. lapjairól.

<sup>34</sup> *Életének leírásá-ban*. (*Erdély Öröksége*. VII. 189—190.) — »Az pápista vallásra való tántorodására« nézve l. még 1700. augusztus 3-án kelt végrendeletét (SZÁDECZKY Lajos: *Gróf Pekri Lőrinc levéltára*. Századok, XLII/1908. 323—324.) és BETHLEN Miklós feljegyzését. (*Önéletírása*, II. 47. Magyar Történelmi Emlékek. III.)

<sup>35</sup> RMK. I. 1399.

<sup>36</sup> Br. WESSELÉNYI István *Naplója* 1707. szeptember 23-i és 1707. november 4-i feljegyzésében esik szó erről. (A Magyar Tudományos Akadémia történettudományi bizottsága másolatgyűjteményében.)

<sup>37</sup> Homonnai tartózkodása alatt »mivel a henyéséget nem szenvedhette, s a munkához hozzá volt szokva, különösen pedig az Isten útainak vizsgálásaiban igen buzgó vala, a lüneburgi híres püspök Arnd Jánosnak az igaz keresztyénségről írt értekezése olvasása és szemlélésére vette az eszét és igaz keresztyéni buzgalomból elhatározta, hogy azt honi nyelvre lefordítja. Mivel azonban ottan-ottan különböző katonai akadályok merültek fel, és ezek miatt az én tábornokom és grófomnak nem mindég vala ideje maga szándéka folytatására, akkor a fenn említett értekezés fordítását reám bízta« — írja VARGYASI DÁNIEL István.

<sup>38</sup> Országos Levéltár. Rákóczi-szabadságharc levéltára: II. 2e/A.



Bizonyára ő is csak szemelvényeket fordított ARNDTBól, mint felesége *A kereszt nehéz terhe alatt elbágyatt sziveket élesztő jó illatú XII. lilium*-ban<sup>39</sup> és a *Jó illattal füstölgő igaz szív*-ben.<sup>40</sup> Az előbbi kuruckori termék, a kolozsvári nyomdában látott napvilágot 1705-ben. THALY úgy véli, hogy PETRÓCZY Kata Szidónia e munkája akkor készült, mikor férje kurucságáért Szebenben raboskodott, a fogság hangulatából született, s a kuruckorra jellemző irodalmi termék.<sup>41</sup>

A PEKRY-család irodalmi tevékenységére utal egy RÁDAY-könyvtárban található unikum: a szerző — vagy talán inkább a fordító — megnevezése nélkül 1707-ben megjelent *Ébresztő Kakas Szó*,<sup>42</sup> melyről már SZABÓ Károly megállapította, hogy »kétségkívül kolozsvári nyomtatvány«. Dedikált példány: a grófi pár középső leánya, PEKRY Kata<sup>43</sup> ajánlotta kedves sorokkal RÁDAY Pálné KAJALI Klára-nak: »Mint hogy meg esmerked- /tem az en nagy jo akaro/ kedves Asznyomomat Kaja /li Clára Aszszonynak ad- /tam ajándékba ezt az kis/ barátságáról valo könyvet /Kivánom hogy ő kigyeme/ én nékem igaz holtig valo /barátom légyen, hogy az/ igaz szeretet és barátság /az koporsóban szállyon velem/ és ő kemével tsak arra ké- /rem ő kemét nagy szeretettel/ hogy légyen holtig hiv és igaz /szeretettel én hozzám/ Pekry Kata mp«

E dedikáció alatt nincsen dátum, nem tudjuk megmondani, hol és mikor ismerkedett össze a két fiatal nő. Midőn RÁDAY RÁKÓCZIVAL Erdélyben járt, »a Méltóságos Fejedelemnek Erdélyi fejedelemségre való felemeltetése« alkalmával, felesége nem volt vele.<sup>44</sup> Nem ismerjük a könyv szerzőjét vagy ha fordítás, a fordító nevét sem, keletkezésének indítéka felől is tájékozatlanok vagyunk, mégis jónak láttuk megemlíteni, mert a kuruc Kolozsvár könyve és alig lehet kétségünk afelől, hogy PETRÓCZY Kata Szidónia vagy talán PEKRY Kata alkotása.

b) Marosvásárhelyen, az utolsó fejedelmet iktató országgyűlésen egy szempillantásra feltündökölt a régi Erdély dicsősége. A rendek PEKRY javaslatára felséges címmel ruházták fel RÁKÓCZIT és a haza atyjának nyilvánították. Amikor azonban a beiktatás ünnepsége után a tárgyalásokra került a sor, kihunytt a tűz, s kitűnt, hogy RÁKÓCZI inkább csak fejedelmi vendége Erdélyországnak, mintsem uralkodója. Már a fejedelmi proposíciók is kedvetlenséget keltettek: »kemény proposíciói ő felségének jobb s állandóbb időkre haladhattak volna« jegyezte meg az országgyűlés gazdája, gr. TELEKI Mihály. Az április 8—12. között alkotott 26 törvénycikkéről szólva bizonyára a közvéleménynek adott kifejezést, mikor így jellemezte őket: »Articulusink is kemények exstálnak. Vajha az Isten nem azért büntet-e minket most sokféle ítéletivel?« A jobbágyok katonáskodását érintő XV. tc. tárgyalása során meztelenül kitetszett a rendek és a fejedelem kölcsönös bizalmatlansága: »Minden erőfeszitésemmel sem akadályozhattam meg azt a törvényt, mely

<sup>39</sup> RMK. I. 1704.

<sup>40</sup> RMK. I. 1747.

<sup>41</sup> »Ezt — hihető — szebeni rabsága alatt (1704) írta s 1705. Beszterczen rendezte sajtó alá.« (Kéziratok jegyzete a *Tanulmányok* könyvtárámban levő példányának 136. és 156. lapjain.)

<sup>42</sup> RMK. I. 1736.

<sup>43</sup> Később br. KEMÉNY Lászlóné.

<sup>44</sup> 1707. április 8-án és 12-én Marosvásárhelyről ír néki s megígéri, hogy májusban, mikor országgyűlés lesz Magyarországon, meg fogja látogatni. (*A Ráday-Könyvtár kézirat-katalógusa*. Budapest, 1938. I. a. 65, 66.)

tönkretette minden erdélyi csapatomat» — RÁKÓCZI e keserű megjegyzése mögött erdélyi fejedelemségének kudarcáról való érzése bujkál.<sup>45</sup>

A vásárhelyi diéta emlékét három nyomtatvány őrzi a magyar bibliográfiában :

1. A *Propositio*.<sup>46</sup> SZABÓ Károly két példányát tartotta nyilván : a Magyar Nemzeti Múzeumét és az Erdélyi Múzeumét. Megvan a Todoreszku-gyűjteményben is. Címlapjának hasonmása látható MÁRKI RÁKÓCZI-életrajzában. 1849-ben »az igen ritka eredeti nyomtatvány után« kiadta MÁRKI György *Második Rákóczi Ferencz szózata 1707-dik évből* címmel Debrecenben. Megjelent Egerben is. Az 1849-es magyar kormány Habsburg ellenes propagandájának egyik dokumentuma : »Az érdemes olvasó igenis látni fogja, — olvassuk a *Vezérszó*-ban, — mikéért Rákóczi úgy beszél, valamintha napjainkra szólott volna.« Bevezetésének könyvtörténetileg is érdekes sorai : »Magamra a tolakodás gyanuját véltem hárulni, ha tudom, hogy a birtokomban lévő nyomtatvány nemzetünknel vagy csak húsz példányban is fennvan, ha mind a mellett is az említett szózatnak újranymatásával lépek elő. . . . Hitelesen mondhatom, hogy habár egykori régiségbúvárunk, Sándor István emlékezik is munkájában éppen az itteni propositióról, ugyanaz sem a pesti magyar egyetem, se a magyar academia birtokában nincs, sem a marosvásárhelyi nagy könyvtárban nem találhatik ; innen a legritkább nyomtatványok közé tartozik.«<sup>47</sup>

2. Az *Articuli*.<sup>48</sup> A fejedelem aláírásával és pecsétjével hitelesített példányára FERENCZI Zoltán akadt az Erdélyi Múzeum gr. KEMÉNY József-féle gyűjtemény *Codex authenticus Articulorum Diaetalium Transylvaniae* című kötetében. Teljes szövegében kiadta THALY Kálmán a *Történelmi Tár*-ban.<sup>49</sup> A Todoreszku-könyvtárban levő példányának az az érdekessége, hogy — bár nem hitelesített — rajta van a fejedelem FR kézjegye, MÁRKINÁL látható első és utolsó lapja hasonmásaiban.<sup>50</sup>

3. »*Pátens az erdélyi hadaknak*«. Kolozsvárott kelt 1707. április 27-én. (Eleve jól tudván . . .)»<sup>51</sup> THALY említette elsőnek 1879-ben.<sup>52</sup> Nem ritka nyomtatvány, levéltári kutatásaink során gyakran találkozunk vele.<sup>53</sup> Hasonmását HUBAY Ilona adta ki.

Az alábbi adatokból látni fogjuk, hogy mind a három kolozsvári nyomdatermék. E nyomtatványokon kívül azonban a kolozsvári tipográfiának még más kapcsolata is van a vásárhelyi országgyűléssel. Az erdélyi református

<sup>45</sup> RÁKÓCZY *Emlékiratai* és a TELEKI-napló egymást kiegészítő adataiból alakul ki ez a kép.

<sup>46</sup> RMK. II. 1738. — Hubay, 1156.

<sup>47</sup> 1812-ben BUDAI Ésaiás is említette. (*Magyar Ország története, melybenn a' Felsőleges Ausztriai Ház örökös uralkodása foglalódik.* Debrecen, 1812. 60—61.) Érdekes a beszéd stílusára tett megjegyzése : »Maga a' beszéd magyarul van, igen czifra kifejezésekkel.« MÁRKI viszont úgy találta, hogy »a szépirodalmi kincsek buvára különösen rethorikai gyöngyököt szemelhet ki abból«—a címlap MÁRKINÁL az I. kötet 77. lapján látható.

<sup>48</sup> HUBAY, 1157.

<sup>49</sup> *A maros-vásárhelyi trónbeiktató országgyűlés törvénycikkei.* 1707. 1897. évf. 577—606.

<sup>50</sup> Az I. kötet 600. és 601. lapjai közé iktatott önálló melléklet.

<sup>51</sup> HUBAY, 1158.

<sup>52</sup> *Ismeretlen nyomtatvány a Rákóczi-korból.* (Történelmi Tár, 1879.)

<sup>53</sup> Lelkehelyei : THALY *Kuruckori Okmánygyűjteménye.* VI. 27. — Múzeumi Törzsanyag, 1707. — Lymbus Ser. I. fasc. 82—83.

egyház sérelmi iratának XVI. pontjában privilégiumot kért nyomdája számára: »Valamint a felső országokban, úgy itt is typographiánk praejudiciumára más országból vétkes exemplarok bé ne hozattassanak, mellyek által az itt nyomtatott exemplarok és typographia hasztalanná tétetessenek és így typographus is munkájának semmi sükerét ne láthassa, egyszersmind, hogy azon typographia praejudiciumára más valaki typographiát ne erigálhasson, alázatossan kérjük.«<sup>54</sup>

A nyomda valóban rá volt szorulva a védelemre, adataink nyomorúságos állapotáról is vallani fognak. Nincs semmi nyoma annak, hogy a kérelmezett kiváltságlevelet megkapta volna, pedig a fejedelemnek közvetlen tapasztalata is lehetett helyzetéről, hiszen a *Pátens* sürgős kinyomatására kolozsvári tartózkodása alatt maga adott utasítást.

RÁKÓCZI a marosvásárhelyi gyűlésről az ónodira igyekezve, útközben néhány napot (április 23–27.) Kolozsvárott töltött,<sup>55</sup> s az országgyűlési akták kinyomatása felől is itt rendelkezett. Az erdélyi jobbágykérdés azonban mindennél jobban nyugtalanította, ezért először a *Patens* kibocsátása felől intézkedett, mert nem akarta úgy elhagyni Erdély földjét, hogy legalább kísérletet ne tegyen rendezésére.<sup>56</sup> Az erdélyi kuruc seregek is nagyobbára »jobbágyi rendekből állanak, kik is szabadságnak megnyeréséért, biztattatván először, fogtanak fgyvert«. A katonáskodó jobbágyok igyekeztek — a nékik adott ígéretekre hivatkozva — kibújni az adók, a földesúri és katonai szolgáltatások terhe alól, a rendek viszont visszakövetelték a hadseregtől azokat a jobbágyaikat, akik engedélyük nélkül mentek hadba. »A' sok veszedelmes rendetlenségeket bús szível érttyük és tapasztaljuk, — mondja a fejedelem a *Pátens* bevezetésében — annyival inkább Atyai Gondviselésünkhöz illendő dolognak lenni láttyuk, hogy minek-előtte tellyes Hadi Regulamentuminkat és Edictuminkat<sup>57</sup> ki-nyomtattatván, mindeneknél nyilván-valóvá tegyük, avagy tsak addig-is az excedenseknek meg zabolázására Országunknak mostani köz Gyülésében lött némelly Végezetit . . . Híveinknek szemek eleiben mentül hamarésb terjeszszük.« Mit határoztak e nehéz kérdésről a diétán, erről az *Articulusok* nem adnak felvilágosítást. A *Patens* elsősorban a jobbágy-szolgálatát szabályozni akarja szabályozni, s csak másodsorban szól a vitézkedő jobbágyok jogi helyzetéről, midőn mentesíti őket — de csak a jobbágy személyét, feleségét és kiskorú gyermekeit — a földesúri terhek alól, kivévén »a' Hadak számára való élést.«<sup>58</sup>

Ez a fontos és történeti becsű nyomtatvány — melyet mintha intelmek szánták volna, — PÁPAI PÁRIZ Ferenc *Pax corporis*-a 1685. évi kiadásának betűivel szedték,<sup>59</sup> — a keltétől számított harmadik napon már az

<sup>54</sup> *Expositio brevis difficultatum ecclesiarum in Transylvania, in qua Serenissimi Principis Domini Domini nostri Clementissimi gratiosam resolutionem humilime implorant.* (Országos Levéltár. Rákóczi-szabadságharc levéltára.)

<sup>55</sup> RÁKÓCZI kolozsvári tartózkodására nézve I. MÁRKI I. kötetének 615–619. lapjait.

<sup>56</sup> A jobbágykérdésről felvilágosítást nyújt *A szegénylegény éneke* című tanulmányom. (*Magyar századok.* Irodalmi műveltségünk történetéhez. Budapest, 1948. 131–141.) A marosvásárhelyi tárgyalásokról MÁRKI I. kötetének 611–612. lapjain főként RÁKÓCZI *Emlékiratai* alapján.

<sup>57</sup> Az ónodi országgyűlésben alkották meg: RMK. I. 1722, 1734.

<sup>58</sup> THALY a *pátens* kéziratát is látta (»Az egész fogalmazvány Aszalay Ferenc kezeirása.«), rajta ezzel az egykorú levéltári jelzéssel: »*Patens az erdélyi hadaknak, melly is Kolosváratt in Ao 1707. ki nyomtatott.*«

<sup>59</sup> L. SZENTKUTY idézett dolgozatát.

erdélyi főgenerális PEKRY kezében volt. Április 30-án írt levelében<sup>60</sup> elégedetlenségének ad kifejezést RÁKÓCZI előtt: »Az Felsőged Patensét, Felsőgedes Uram, olvasván, alázatossan akarám Felsőgedet informálni, ha az hadak számára való Élés praestálására reá erőltetik az Jobbágy Katonát, el érik az Jobbágy Katonát persequáló, honn heverő Urak az magok intentioját, mert úgy meg terhelik az szegény Katonát, hogy éppen semmivé leszen; ha Felsőged Kegyelmisségéből bár csak felével contribuáltatnak, mégis több Consolatioja lenne.«

A *Propositio* és az *Articuli* kinyomtatása felől RÁKÓCZI 1707. április 29-én rendelkezett Zilahról BARCSAY Ábrahám erdélyi kincstartóhoz intézett levelében:<sup>61</sup> »A mostani Ország gyűlése alkalmatosságával ki adott propositioinkat és ott condált Articulusokat hová hamaréb Kolosvárt nyomtattassa ki, búzájul alkuván meg a' Typographussal, a'ki nyomtatandó száz száz Exemplárokért azon Város impositiojából tétessen contentumot.«

A nyomdásszal BARTHA András ítélmester tárgyalta, — ő üdvözölte RÁKÓCZIT eskütétele után, s beszédének egy része bekerült a marosvásárhelyi I. törvénycikkbe, — nyilván a szóbeli megbízása alapján, hiszen feladatának nehézségeiről egy nappal előbb számol be, mintsem a BARCSAMAK szülő rendelet kikerült a kancelláriáról. Április 28-án ezeket jelenti a fejedelemnek:<sup>62</sup> »Az Articulusokat tegnap a' Typographusnak be adtam, elsőben mind szóról szóra neki meg olvasván, hogy annál inkább el ne vétse, hasonló képpen a' Felsőged Propositióit is. Azon panaszolkodik njavalyás, hogy csak edgy véka búzája sincsen, mi mellett munkálkodhassék, maga mellé pedig másokat is kelletvén a' munkára venni, ha valami búza nem disponáltatik neki, nem continuálhattya munkáját, Falura kell ki menni búza keresni, mivel itt nem árulnak; én mondá tegnap az Urnak Barcsai Ábrahám Uramnak ezt a difficultást, de eő Kegyelme azt mondá, hogj pénzt ad s vegyen. Melljre nézve hozzá sem akart fogni a' Typographus; a' Város Hadnagyának mondotam, hogj adgjon vagj négy véka búzát neki, ne maradgjon a' munka hátrébb, míg Felsőged kegyelmesen parancsol, a' Városnak is pedig Quantumában accepáltatik. Azt is mondá Ur Barcsai Uram, hogy csak száz exemplar kell. Mind a' Felsőged Propositioi, mind az Articulusok iránt már Felsőged mit fog parantsolni, hadd alkalmaztassa az szerint. Papirossa magának nem volt, Hadnagy Uramnak kellett intimálnom, hogy vegyen azt is, vagy Quantumokban accepáltatik, vagy refusiojok lészen, hogy a' miatt is ne haladgjon a munka.« Láttuk, a fejedelem BARTHA javaslatára szerint intézkedett az akták kinyomatásáról.

Az aláírt és megpecsételt artikulusokat, szám szerint 29 példányt, RÁKÓCZI június 3-án azzal az utasítással küldötte meg PEKRYNEK, hogy ossza

<sup>60</sup> THALY *Kuruckori Okmánygyűjteménye*, VII. 123—125.

<sup>61</sup> *Protocollum Rákóczianum*, IV. (Az Országos Levéltár őrzi. A br. JESZENÁK család levéltárából került a RÁKÓCZI-szabadságharc levéltárába.)

<sup>62</sup> Országos Levéltár. Missiles. — CSEREI úgy tudja, hogy az Artikulusokat BARTHA fogalmazta: »Barta András, egy rosz melancholikus alávaló ember forgolódván igen Rákóczi mellett, kit ítélmesternek tett vala, kuruczvilágban ugyan meglehet, de másként még ítélmester deákjának is rosz lett volna, annak a bolond embernek conceptusa lön az mocskos articulus, mintha szóval szitokkal levághatnák a császár hadát. Vevé is hasznát, mert száz aranyat ajándékozána neki.« (*Históriája*, 376.) Vö. GULYÁS, II. 555.

szét a vármegyékre és a székekre :<sup>63</sup> »Az Articulusok közül 29. subscribálván és pecsételvén, ezen alkalmatossággal el küldöttük, mellyek is a Vármegyékre és Székekre osztassanak.«

Még javában állott a marosvásárhelyi kuruc országgyűlés, mikor a császári hadsereg oltalma alá Szebenbe szorult Gubernium tiltakozott RÁKÓCZI fejedelemsége ellen.<sup>64</sup> Nem egészen a maga jószántából ; »semmi haszna nem lessz, — vélte BÁNFI György gubernátor, — minthogy már mikor az előtt két esztendővel a választás vala, akkor elég mocskos írást adatának ki velünk, most meg ujobban ugy is csak magunkat prostituáljuk véle haszontalanul, de ki meri mondani, hogy nem subscribálja? senki sem!« PEKRY az országgyűlési iratok beküldésével akart választ adni és meg is nyerte hozzá RÁKÓCZI beleegyezését.<sup>65</sup> »Az Patenst, mivel Felsőgednek tecczett, mielőtt az Articulusokat ki nyomtatták, azokkal edgyütt úgy igyekezem Szebenben be küldeni, hogy ne suppressálhassák, hanem tétessék közönségessé.«

E pátenst, melyet PEKRY mint Erdély vezénylő generálisa, a maga nevében bocsátott ki, a nyomtatott *Articulusok* két példányával levélbe zártan, egy elfogott szász civis vitte be Szebenbe br. TIGE kommandáns kezéhez május 29-én. A generális elérte célját, a császár pártján levő erdélyi urak tudomást szereztek a vásárhelyi határozatokról, s maguk között meg is tárgyalták. Az *Articulusok* azonban rossz végre jutottak, az lett a sorsuk, mint 1704-ben a fejedelem gyulafehérvári regálisainak : május 31-én »a piacon az akasztófa alatt a hóhérokkal megégettették Báron Tige uramék a bé küldött Patenst és articulusokat, ezt kiáltatván ki a Pellengérről a hóhérokkal németül, oláhu és szászul, hogy Pekry uram küldötte bé ezeket a cigány hóhéroknak, hogy megégessék őket a pellengéren, melyet meg is cselekedtenek«. E csúfságot a gubernátor tudtával követték el : egy beszélgetés során megjegyezte, hogy »ő égettette meg a kuruc tanácsurakat in effigie a minap a piacon a hóhérokkal.«<sup>66</sup>

c) Vajon a kolozsvári nyomda termékei között megtalálhatók-e a RÁKÓCZI-korra is jellegzetes verszetek: az aggratulatoria, a köszöntő vers és a rythmi exequiales, a halotti búcsúztató?

A trónfoglalásra vonuló RÁKÓCZIT köszöntő latin versezet, a *Laetitia Transilvaniae* LISCHOVINI Andrásé. Egyetlen nyilvántartott, s valamely kolligátumból kiemelt példánya a Múzeumi Törzsanyagban fekszik, s 1895 óta a bibliográfia is nyilvántartja. Már FERENCZI felismerte, hogy kolozsvári nyomtatvány. Szerzőjéről sokáig csak annyit tudtunk, amennyit a mű címlapja mond önmagáról : »Serenissimi Principis Medicus Castrensis«. Königsbergben tanult, SZINYEI is említi három ott megjelent disszertációját. Az elsőben (*Hypocrisis in Medicina*. 1701) trencséninek mondja magát, s tiszte : »Medicus Candidatus et haecenus Civitatis Bartensteinensis districtuumque adjacentium Practicus.« 1703-ban már »Medicus doctor.« A szabadságharc

<sup>63</sup> A körömi táborból kelt levelének fogalmazványa : *Protocollum Rákócziánum*, IV. — Ugyanott található egy másik változata is : »Az Erdélyi Articulusokat authenticálván, a végre meg küldöttük kegyelmednek, hogy azon Nemes Vármegyéknek és Székeknek, mellyeknek ez előtt szokásban volt meg küldése, inviállyá kegyelmed«.

<sup>64</sup> A *Contradictio* okmányja br. WESSELÉNYI István naplójában teljes terjedelmében megvan. (Az akadémiái másolat 1707. évi kötegenek 352—357. lapjain.)

<sup>65</sup> L. PEKRYnek a 60. jegyzetben említett levelét.

<sup>66</sup> PEKRY pátenisének és az *Articulusok*nak szebeni sorsáról l. a WESSELÉNYI-napló 428—440., 476—477 lapjait. Megégetésükre CSEREI *Históriája* 347. és 376. lapjait is.

idejéből csak két adatot ismerünk róla : 1705. március 1-én »Lissouini Doctor« 600 forintot, 1709. június 19-én útlevelet kap Enyickén »Rozsnyó felé« a fejedelemtől. Műve keltezésének és kiadásának körülményei ismeretlenek.<sup>67</sup>

THALY említ egy másik RÁKÓCZI tiszteletére készült latin verset is : ALMÁSI Benjámín dési református iskolamester 1707. március 29-én egy »cifra üdvözlő latin verset« adott át a Désen keresztül vonuló fejedelemnek. Feljegyezte, hogy a Ráday-Könyvtárban látta, de hogy kézirat-e, nyomtatvány-e, elfelejtette megjegyezni.<sup>68</sup> ALMÁSI versének a Ráday-Könyvtárban nem tudtam nyomára akadni, a debreceni kollégium könyvtárában találtam rá, aukción vásárolták meg ERNST Lajos gyűjteményéből, ahová a THALY-hagyatékából jutott. Szép kiállítású, furcsa kézirat ; első lapján az egymást keresztező sorok betűi háromszor is kiadják a költő ujjongó kiáltását : »Franciscus Racoci Vivat.«<sup>69</sup>

d) Nyilván kiadott, Kolozsvárott nyomtatásban megjelent búcsúztatóról van szó PEKRY Lőrinc generális 1707. június 30-án kelt RÁKÓCZNAK szóló levelében :<sup>70</sup> »Esett az Bánffi Farkas temetésén ilyen czéges dolog : Az Búcsúztató verseiben volt, hogy Bánffi Farkast Bánffi Györgytől mint Erdély Gubernátortól búcsúztatták, minden dolgaiban szívből boldogulást kívánván Bánffi Györgynek, kiért midőn Examenre huztam volna a Professort, az ki az Verseket is atta, azzal mentette magát, ő nem akarta, hogy Bánffi Györgytől bucsúztassa, de Barsai Mihály Uram<sup>71</sup> csak reá parancsolta, és midőn eszt Teleki Uram Értette, Búdöskuti nevű Embertől izent ő kegyelme Barsai Mihály Uramnak, ne cselekettesse aszt, mert Felsőged Méltósága ellen s az Országnak Bánffi György iránt való végezésének is ellene lészen, de Barsai Uram csak el követtette. Egyéb dolgai is vadnak ő kegyelmének effélék, én bizony soha nem tudom, mire magyarázzam sok dolgait.«

Az 1707. március 26-án Köblösön meghalt BÁNFFI Farkas<sup>72</sup> unokatestvére volt BÁNFFI György gubernátornak, akit a marosvásárhelyi gyűlés artikulusai úgy említenek, mint a haza romlásának legfőbb okozóját. Gubernátorként való említése valóban nagy sérelme volt RÁKÓCZI fejedelmi méltóságának és az országgyűlési határozatnak. Ha a búcsúztatót kinyomtatták, mint felségsértő és az ország törvénye ellen való nyomtatványt bizonyára meg is semmisítették, s ez lehet a magyarázata annak, hogy egyetlen példánya sem maradt meg. RÁKÓCZI könyörtelenül bánt el az ország érdekét sértő

<sup>67</sup> HUBAY, 1155. — Az említett életrajzi adatok : RMK III. 4297. és 4400. — WESZPÉMI Isván, *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*. IV. (Bécs, 1787). 463. — *Archivum Rákóczianum*. VIII. 48.

<sup>68</sup> *Kuruckori Okmánygyűjteménye*, XVIII. 300.

<sup>69</sup> Jelzete : R 2242. Címe : Aggratulatoria Serenissimo Francisco II. Dei Gratia Sacri Romani Imperii et electo Transilvaniae Principe Racoci, Siculorum Comite, et Partium Regni Hungariae Dno, et pro Libertate Regni Hungariae Confoederatorum Hungarorum Duce, Comite perpetuo de Sáros etc.etc. Deesiaces Lares Petente, a Novem Musis Omnine fausto Beniamine Almási Rectore Scholae Deesiaceae Tibiam modulante Ao 1707. Die 26 Marty, decantata. — ALMÁSI Benjaminra nézve l. ESZE Tamás : *Tábori papok II. Rákóczi Ferenc hadseregében*. Egyháztörténet I/1943. 76—77. Vö. SZINNYEI I. 125. GULYÁS I. 425.

<sup>70</sup> Rákóczi—szabadságharc levéltára. II. 2 e/A.

<sup>71</sup> Tanácsúr az 1707 év VIII. tc. határozatából ; BÁNFFI Györgynek felesége BARCSAY Erzsébet volt.

<sup>72</sup> Gr. TELEKI Mihály naplója szerint. Úgy látszik, kuruc érzelmű volt, mint Doboka vm. főispánja 1705. január 20-án ajándékkal köszöntötte az Erdélybe érkező gr. FORGÁCH Simon generálist.

nyomtatványokkal: lefoglaltatta az 1705. évi lőcsei kalendáriumot, mert »az históriát Nemzetünk prostitutiójára« közölte,<sup>73</sup> »anatemizálta« az 1705. évben nyomott hadi ediktumot és szerkesztőjét hadbírótság elé állította, mivel »sok absurdumok inseráltak köziben, némelyek contra jus gentium, némelyek contra leges patriae.«<sup>74</sup> Ha hivatalos kiadványának ez lett a sorsa, miért tűrte volna BÁNFFI Farkas búcsúztatóját?

e) Befejezésül említsük meg, hogy PEKRY Lőrinc is nyomtatott ürlopokat használt oltalomlevelek kibocsátására. VERES Péter vinci házára és borbereki birtokára 1707. július 20-án kiadott protekcionális-levele TORMA Károly révén került a Magyar Nemzeti Múzeum törzsanyagába.<sup>75</sup> Rátekintésre is megállapíthatjuk, hogy Kolozsvárott készült. WESSELÉNYI István naplójából tudjuk, hogy a generális kancelláriáján három forintot kértek egy oltalomlevél kiállításáért.

Tallózásunknak végére értünk. Eredményeink szegényesek, mint annak a kornak szellemi élete, melynek hadak tarolta mezőit jártuk. De egy olyan korból, melynek művelődését szűk határok közé szorította a háború, mert »kard kellett több, mint könyv«, a betű és az alkotás parányi dokumentumait is áhitattal kell felemelni a feledésből az ismeret világosságába.

ESZE TAMÁS

#### TAMÁS ESZE: THE KOLOZSVÁR PRESS IN THE SERVICE OF FRANCIS RÁKÓCZI II

At the time of the insurrection of Francis RÁKÓCZI II. (1703—1711) books and publications for the Kurucz were printed in Transylvania only by the Kolozsvár Press. This Press came into the possession of the Reformed Church through the bequests of Miklós KISS de Misztótfalu. The Kurucz publications present the beautiful letters of this great master of Hungarian printing. Kolozsvár fell twice in the hands of the insurgents: 1. under the commander-in-chief Count SIMON FORGÁCH in Transylvania (1705—06). 2. under General Lőrincz PEKRY (1707.). The publications of this press are attached to their names. The »*Török Áfiuma*«, the famous and valuable work of Nicholas ZRÍNYI was published by the order of Count FORGÁCH. In the time of PEKRY the documents of the Marosvásárhely Assembly inaugurating RÁKÓCZI into the Principality, were put in print. A Latin poem written by Andrew LISCHOVINI saluting RÁKÓCZI was left over in one single copy. FORGÁCH's prayer for RÁKÓCZI got lost, and very likely Farkas BÁNFFY's funeral speech, which might have been objectionable from political point of view, had been destroyed.

<sup>73</sup> THALY Kálmán: *Rákóczi és a sajtószabadság*. (Magyar Könyvszemle. V/1880.394.)

<sup>74</sup> RÁTI Gergely levele br. KÁROLYI Sándornak: Eger, 1706. április. (Károlyi-levéltár, Kuruckori iratok. 1706. Ápr. Fasc. B. no 35.)

<sup>75</sup> GULYÁS Pál írta le a Magyar Könyvszemle Magyar Könyvesházában: XX/1912. 329.